

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2021-2-8>

Семенов Ігор Сергійович

магістрант соціально-гуманітарного факультету

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

ORCID: 0000-0001-6855-7794

РОЛЬ КАТЕГОРИЧНОГО ІМПЕРАТИВУ КАНТА У ПСИХІЦІ ЛЮДИНИ

Актуальність теми. *Сторона моральної проблематики досліджень І. Канта сьогодні стає максимально актуальною як для сучасного суспільства загалом, так і для української нації зокрема. В умовах руйнування моральних норм і цінностей, відсутності єдиних критеріїв моральної соціалізації важливість існування моральних законів виступає на перший план. Це підкреслює актуальність дослідження ролі категоричного імперативу Канта у психіці сучасної людини.*

Метою статті є визначення ролі категоричного імперативу Канта у психіці людини.

Методи дослідження – використано загальнонаукові методи формальної логіки (аналізу, узагальнення, синтезу, порівняння, дедукції та оцінки наукового матеріалу). Також застосовувалися структурно-функціональні та аксіологічні методи.

Результати дослідження. У статті досліджується сутність терміна «категоричний імператив». Проаналізувавши всі формулювання терміна «категоричний імператив» у контексті сучасного суспільства, ми визначили той, що найбільш чітко відображає його сутність. Адже сьогодні, у гонитві за матеріальним, люди забувають, що крім їх максими існують максими інших. І все частіше, реалізуючи свою суб'єктивну мету у задоволенні матеріальних потреб, людина може зрадити, обдурити й скривдити інших членів суспільства. Відзначено, що сучасна людина повинна пам'ятати, що її суб'єктивні максими не можуть бути загальними, і її завдання – упорядкувати їх і зробити максимально близькими до категоричного імперативу.

Зроблено висновок, що в категоричному імперативі Канта змогли поєднатися зовнішній, суспільний і внутрішній, особистісний чинники у формуванні моральності окремої конкретної людини. Крім того, його концепція пояснює, чому люди, що належать до однієї морально-етичної системи, відрізняються своєю моральністю. У них зовсім не різна мораль, а різні максими, тобто різне наповнення моральних норм та вимог однієї морально-етичної системи.

Ключові слова: максима, категоричний імператив, моральність, моральний закон, норми моралі.

Актуальність проблеми. Відомо, що з давніх-давен існування суспільства забезпечувалося регулюванням взаємовідносин людей, як у процесі їх трудової діяльності, так і в побуті та повсякденному спілкуванні. Це регулювання відносин різних особистостей було можливим внаслідок виникнення загальнолюдських моральних норм. Їх важливість підтверджують міфи, гімни, народні перекази, що оспівують доброту, честь, совість, борг, засуджуючи брехню, зло та інші негативні прояви у взаєминах людей один з одним.

Громадські норми моралі знаходили своєрідне відображення у свідомості кожного індивіда, характеризувалися індивідуально-особистісним до них ставленням і особливостями дотримання. Тільки завдяки внутрішньому світу моралі індивід протягом всієї історії людства міг впізнати себе в інших людях і зрозуміти, що він – людина.

Сучасне суспільство стикнулося з численними проблемами духовного порядку. Втрата моральних ідеалів як духовних опор особистості і суспільства загалом поступово веде до зникнення традиційних цінностей, вироблених століттями. Зрозуміло, що все це вимагає по-новому поглянути на філософські дослідження, що були покладені в основу сучасних систем моралі, та відповісти на питання про те, яку роль мораль та моральні закони відіграють у психіці людини сучасної людини.

Аналіз останніх наукових досліджень. Моральна етика І. Канта є однією з найбільш відомих етичних систем в історії філософії. Та попри це, в середовищі дослідників, які професійно займаються вивченням філософії Канта, і сьогодні не вдається дійти згоди щодо багатьох положень його практичної філософії.

Більшість вчених досліджує різні інтерпретації категоричного імперативу. Тут необхідно відзначити праці таких мислителів, як Т. Адорно, Ф. Алкве, В. Віндельбанда, А. Вуда, П. С. Гуревича, А. А. Кравченка тощо. В роботах філософів С. Аниськіної, А. Апресяна, А. Гусейнова, С. Кларка, С. Левикова глибоко аналізуються особливості категоричного імперативу.

Щодо сутності моралі та її специфіки – це також складне та дискусійне питання в сучасній науці. Окремі аспекти проблеми формування морально-психологічних якостей особистості досліджували провідні вітчизняні й зарубіжні фахівці з філософії, етики та юридичної психології: В.Г. Андросюк, О.О. Бандура, В.В. Бедь, О.С. Березок, М.В. Костицький, В.В. Коцинець, В.Я. Марчак, О.В. Сухомлинська, О.К. Черновський, М.М. Ясинок та інші.

Проте дослідження ролі категоричного імперативу Канта в психіці людини не проводилися, що підкреслює актуальність цього питання.

Мета статті – визначити роль категоричного імперативу Канта у психіці людини.

Найголовнішими завданнями виступають: аналіз дефініції «категоричний імператив» та його формулювань у сучасному філософському дискурсі і в праці І. Канта безпосередньо; обґрунтування найбільш влучного формулювання терміна в контексті сучасного суспільства; виявлення ролі категоричного імперативу Канта у формуванні моральності окремої конкретної людини.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження зумовлена поставленою метою, завданнями та характеризується застосуванням загальнонаукових методів формальної логіки (аналізу, узагальнення, синтезу, порівняння, дедукції та оцінки наукового матеріалу). Також застосовувалися структурно-функціональний та аксіологічний методи.

Результати. Перш ніж визначити роль категоричного імперативу Канта в психіці людини, розберемо поняття, яке пов'язане з мораллю, тобто поняття «імператив».

«Критика практичного розуму» є головним етичним трактатом І. Канта, де детально досліджено поняття категоричного імперативу – вищого принципу моральності [1].

Поставивши питання про специфічність і унікальність моралі, І. Кант у своїй праці обґрунтував положення про загальний моральний закон, поділивши практичні принципи на максими (суб'єктивні) і імперативи (об'єктивні). Так було виведено одне з базових понять німецької філософії – категоричний імператив.

Зауважимо, що у «Критиці практичного розуму» Кантом зазначається, що імперативи, крім категоричних, можуть бути гіпотетичними, тобто являти собою практичне розпорядження.

Саме слово «імператив» означає «веління». Категоричний імператив – це абсолютний моральний закон, який не пов'язаний ні з якою метою і, на відміну від гіпотетичного, виступає як порада [2].

Існує кілька формулювань категоричного імперативу. Це спричинено тим, що Кант не хотів обмежувати його розуміння лише одним формулюванням.

Згідно з першим формулюванням, основним принципом якого є слідування моральному закону, сутність категоричного імперативу трактується так: «Чини так, щоби максима твоєї волі могла стати принципом загального законодавства» [3].

Тобто вчинок людини, за Кантом, є моральним, якщо він зроблений тільки з поваги до морального закону. У разі конфлікту між людськими пристрастями і моральним законом Кант вимагає безумовного підпорядкування останньому [4].

Аналізуючи перше формулювання, необхідно звернути увагу на те, що воно вимагає, щоб максима дії людини могла стати законом. Тобто людина повинна діяти так, щоб образ дії, який вона обирає, міг би стати юридично оформленим законом.

Ця формула яскраво відображає як імперативність цього розпорядження, так і його категоричність. Імперативом є моральний закон. Адже у людини, крім мотивів, що визначаються

чистим практичним розумом, існують мотиви, які впливають з її емпіричної природи. І в разі розбіжності дійсних бажань і прагнень людини з приписами розуму виникають певні суперечності. З цієї причини розуму необхідно змушувати людину діяти так, як вимагає моральний закон.

Категоричність цієї формули розкривається безумовним характером наказу цього визначення. Це формулювання надає загальний, стійкий і незмінний характер категоричному імперативу, який дозволяє існувати моральному закону в будь-яких ситуаціях.

Згідно з другим формулюванням імперативу необхідно діяти лише «за тією нормою, яку хочеш бачити універсальним імперативом – нормою для всіх людей і також для тебе... Дій так, щоби завжди ставитися до людей і до себе також – як до мети і ніколи – лише як до засобу» [3]. Саме ця формула категоричного імперативу була виділена курсивом, що надало їй тим самим особливого значення.

І. Кант стверджував, що людину не можна використовувати як засіб, бо людина розумна, отже, як розумна істота має гідність [1]. Щодо виконання обов'язку, то воно повинно ґрунтуватися на категоричному імперативі, але без жодної емоційної зацікавленості. Категоричний імператив – це суворий, безумовний наказ щодо вчинку.

Саме ці два формулювання є найбільш вживаними визначеннями терміна «категоричний імператив».

Порівнюючи обидва визначення, можемо дійти висновку щодо формалістичного характеру першого. Щодо другого, то його визначення характеризує зміст і моральну спрямованість вчинків. Сутність цього формулювання полягає у запереченні станових привілеїв, запереченні панування людини над людиною, запереченні влади, яка не визнана свободою вільної людини.

Також існує третє формулювання, де автор проголошує автономію волі людини, що встановлює загальні закони: «принцип волі кожної людини як волі, що всіма своїми максимами установлює всезагальні закони» [3].

Ця формула визначає моральну поведінку людини як громадянина, дійсного члена правової держави, який вільно підкорюється прийнятним у суспільстві законам, тим самим бере участь у їх прийнятті або, принаймні, схвалює їх. Ця згода являє собою не тільки психологічно (емпірично) зрозумілу дію, а дію соціальну.

Категоричний імператив стає найбільш зрозумілим і прийнятним, якщо його трактувати як моральну заборону на певні дії, вчинки, на що вказує А.А. Гусейнов. На нашу думку, автор дає чітке уявлення про категоричний імператив, визначаючи імперативи як «формули відношення об'єктивного (морального) закону до недосконалої волі людини» [5].

Своєрідно тлумачить поняття категоричного імперативу І. Канта Т.І. Ойзерман, а саме: «категоричний імператив є, згідно з вченням Канта, автентичним вираженням апріорної, незалежної від спонукань чуттєвості, свободи волі. Він розуміється, зокрема, як свобода вибору, тобто довільні дії, які не варто змішувати з тим, що зазвичай називають свавіллям» [6].

Аналізуючи всі три формули в контексті сучасного суспільства, можна стверджувати, що найбільш чітко його сутність відображає друга формула. Адже сьогодні, у гонитві за матеріальним, люди забувають, що крім їх максим існують максими інших. І все частіше, реалізуючи свою суб'єктивну мету у задоволенні матеріальних потреб, людина може зрадити, обдурити й скривдити інших членів суспільства.

Проте саме від суспільства, за з І. Кантом, людина отримує моральні норми вже в готовому вигляді. Але ці норми, по суті, є «порожніми формами», а завдання людини полягає в тому, щоб наповнити ці «порожні форми» конкретним змістом, що відповідає її індивідуальності. Тобто ззовні, від суспільства, людина отримує певну беззмістовну вимогу у вигляді моральної норми, яку вона сама повинна наповнити змістом, але так, що граничну, максимальну межу вона визначає для себе сама. У цьому й проявляється свобода людини, за Кантом. Саме в такий спосіб наповнену змістом моральну норму Кант називає «максимою» [7].

У категоричному імперативі Канта змогли поєднатися зовнішній, суспільний і внутрішній, особистісний чинники у формуванні моральності окремої конкретної людини. Крім того, його

концепція пояснює, чому люди, що належать до однієї морально-етичної системи, відрізняються своєю моральністю. У них зовсім не різна мораль, а різні максими. Тобто різне наповнення моральних норм та вимог однієї морально-етичної системи.

Авжеж, кожна окрема людина самостійно регулює свою поведінку і судить про моральне значення того, що відбувається навколо неї, спираючись на вироблені суспільством моральні уявлення та засвоюючи їх. Тому вона виступає не тільки як об'єкт громадського контролю, а й як самостійна особистість, що володіє своєю власною моральною самосвідомістю – переконаннями, схильністю, почуттями, совістю. А моральність людини, як основоположна і невіддільна інстанція внутрішнього світу людини, визначає її розвиток і взаємини з суспільством. Це еквівалент моральної свідомості, яка представляє складне соціальне явище, що відбиває суспільне буття крізь призму загальних, особливих і особистих інтересів людей у вигляді моральних ідеалів і уявлень, норм і оцінок поведінки.

У психології моральність являє собою не що інше, як переломлення норм і принципів моралі через себе, через свої психологічні особливості і своєрідність життєвого шляху, внутрішнє прийняття їх як своїх власних, в результаті чого особистість починає діяти і вчиняти за мотивом «не могу інакше». Іншими словами, психологічний аспект моральності полягає у виконанні особистістю тих чи інших моральних норм на основі внутрішньої потреби і здатності дотримуватися їх постійно протягом свого життя і діяльності [8].

Моральність – це комплексне особистісне утворення, що охоплює різні сфери психіки, що включає усвідомлення, засвоєння та реалізацію суспільних моральних норм, законів, правил, і моральні переживання виражаються в поведінці і ставленні до інших людей. Вона є сферою особистості, що включає в себе взаємопов'язані компоненти системи регуляції життєдіяльності: ціннісно-сміслові утворення, афективний, когнітивний, конативний і рефлексивний компоненти.

Загалом же моральна сфера особистості взаємопов'язана з різними інтеграційними психологічними феноменами, які загалом характеризують якість психологічного життя особистості.

Основною функцією моральної сфери особистості є регулятивна, на що вказують представники практично всіх підходів до вивчення цієї проблематики. Ця функція полягає в засвоєнні і реалізації у вчинках моральних орієнтирів, в об'єднанні, взаємозв'язку та погодженні внутрішнього і зовнішнього світу особистості на основі моральних цінностей і смислів [8].

Поведінка ж людини визначається практичним інтересом та моральними принципами, тому людині необхідно обирати з двох тенденцій: прагнення до щастя (задоволення матеріальних потреб) і прагнення до здійснення моральних норм. Тому, потрапляючи в ситуацію морального вибору, людина приймає рішення відповідно до рівня розвитку моральної сфери. Причому необхідно зауважити, що сама ситуація вибору сприяє моральному розвитку особистості. Адже в ситуаціях морального вибору моральна особистість, що орієнтується на вищі, духовні цінності, розвиває в собі моральні якості, такі як доброзичливість, милосердя, співчуття, дбайливість, чуйність, прощення, а також проявляє вищі цінності в житті.

Дотримання моральних норм здійснюється у складній боротьбі мотивів, людина свідомо і підсвідомо зважує всі «за» і «проти» під час вибору вчинку, позиції, ставлення, ідеалу. Принципи моралі стають реальними спонукальними силами лише за умови, якщо вони переживаються особистістю [9].

Кантівський категоричний імператив важливий тим, що допомагає виключати випадки небажаної поведінки. За всієї абстрактності категоричного імперативу кантівська постановка питання про те, що моральна поведінка визначається не окремими, а загальними і необхідними мотивами, має велике принципове значення [4].

Отже, якщо дотримуватися категоричного імперативу Канта, людина, що живе в суспільстві, вбирає з нього моральні норми, вимоги, цінності, яких необхідно дотримуватися. Проте те, яким буде зміст цих моральних вимог, норм і цінностей, залежить тільки від неї самої. Це її максими. В іншій людині вони будуть іншими. Вони не нав'язані ззовні. Люди їх самі встановлюють собі, а тому повинні їм слідувати і не порушувати, щоб не втратити людської гідності.

Саме ж усвідомлення необхідності вести себе морально, переживання почуття обов'язку та гуманності означає наявність в особистості потреби в моральній діяльності.

Висновки. Для визначення морального правила Кант у своїй роботі ввів термін «категоричний імператив моралі». Попри те, що підхід Канта до моральності був у своїй основі ідеалістичним, саме його етичне вчення зіграло велику роль у подальшому розвитку поглядів на моральність.

Хоча моральний закон один, але існує кілька його формулювань. Проаналізувавши всі його формулювання в контексті сучасного суспільства, ми визначили, що найбільш чітко його сутність відображає формулювання, згідно з яким необхідно діяти лише «за тією нормою, яку хочеш бачити універсальним імперативом – нормою для всіх людей і також для тебе... Дій так, щоби завжди ставитися до людей і до себе також як до мети і ніколи – як до засобу». Адже сьогодні, у гонитві за матеріальним, люди забувають, що крім їх максими існують максими інших. І все частіше, реалізуючи свою суб'єктивну мету у задоволенні матеріальних потреб, людина може зрадити, обдурити й скривдити інших членів суспільства.

Сучасна людина повинна пам'ятати, що її суб'єктивні максими не можуть бути загальними, і її завдання – упорядкувати їх і зробити максимально близькими до категоричного імперативу.

Безумовно, моральними засобами неможливо вирішити багато соціальних проблем людства, проте мораль дозволяє визначати спрямованість цивілізаційного буття, оскільки регулює індивідуальну та суспільну поведінку.

Список використаних джерел

1. Аниськіна С. Моральна свобода у праці І. Канта «Критика практичного розуму». *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. 2017. Випуск 4 (33). 160 с.
2. Кант И. Из лекций по поэтике / Этическая мысль. Москва, 1990. С. 297–323.
3. Кант И. Основы метафизики нравственности. Кант И. Сочинения: в 6 т. Москва : Мысль, 1965. Т. 4. Ч. 1.
4. Філософські погляди І. Канта. URL: http://pidruchniki.com/15941024/filosofiya/klasichna_filosofiya_suchasna_neklasichna_filosofiya#28 (дата звернення 14. 10. 21).
5. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика. Москва : Гардарики. 2000. 472 с.
6. Ойзерман Т. Категорический императив и абсолютность запрета на ложь в этике Канта. *Философско-литературный журнал «Логос»*. 2008. Вип. 5 (68). С. 172–178.
7. Левикова С.И. Мораль как неотъемлемый элемент человеческого сообщества и мера человеческого в человеке. *Философская мысль*. 2016. Вип. 11. С. 87–102.
8. Дробницкий О.Г. Моральная философия: Избр. труды. Москва : Гардарики, 2002. 523 с.
9. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанти самоактивності особистості у вихованні й самовихованні. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі: навч.-метод. посіб. / за ред. М.Й. Боришевського. Київ : ЗМН, 1998.

References

1. Aniskina S. (2017) Moral'na svoboda u praci I. Kanta "Krytyka praktychnogo rozumu" [Moral freedom in the work of I. Kant "Critique of practical reason"] Bulletin of postgraduate education. Series Pedagogical Sciences. Issue 4 (33). 160 s. [in Ukrainian].
2. Kant I. (1990) Iz leksiy po poetike/ Eticheskaya mysl'. Iz leksiy po poetike/ Eticheskaya mysl'. [From lectures on poetics / Ethical thought.] Moscow. S. 297–323 [in Russian].
3. Kant I. (1965) Osnovy metafiziki npravstvennosti. [Fundamentals of the metaphysics of morality. Kant I.] Essays: in 6 volumes. Moscow: Mysl. Vol. 4. Part 1. [in Russian].
4. Filsofs'ki pohlyady I. Kanta. [Philosophical views of I. Kant.] URL: http://pidruchniki.com/15941024/filosofiya/klasichna_filosofiya_suchasna_neklasichna_filosofiya#28. (appeal date 14. 10. 21). [in Ukrainian].
5. Huseynov A.A., Apresyan R.G. (2000) Etika [Ethics.] Moscow: Gardariki. 472 p. [in Russian].

6. Oiserman T. (2008). Kategoricheskiy imperativ i absolyutnost zapreta na lozh v etike Kanta. [The categorical imperative and absoluteness of the prohibition of lies in Kant's ethics.] Philosophical and literary magazine "Logos". Vip. 5 (68). Pp. 172–178 [in Russian].

7. Levikova S.I. (2016) Moral kak neot'emlemyiy element chelovecheskogo soobshchestva i mera chelovecheskogo v cheloveke. [Morality as an integral element of the human community and a measure of the human in man.] Philosophical thought. Vip. 11. pp. 87–102 [in Russian].

8. Drobnitsky O.G. (2002) Moralnaya filosofiya: izbr. trudy [Moral philosophy: selected works.] Moscow: Gardariki. 523 p. [in Russian].

9. Boryshevsky M.Y. (1998) Dukhovni tsinnosti yak determinanty samoaktyvnosti osobystosti u vykhovanni y samovykhovanni. Psykholohiya samoaktyvnosti uchniv u vykhovnomu protsesi: navch.-metod. posib. [Spiritual values as determinants of individual self-activity in education and self-education. Psychology of students' self-activity in the educational process: teaching method.] way. / for ed. M.J. Boryshevsky. Kyiv: ZMN [in Ukrainian].

Semenov Igor Sergeevich

Master's student at the Faculty of Social Sciences and Humanities,
The state institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky"
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6855-7794

LEGAL MENTALITY IN THE STRUCTURE OF AN INDIVIDUAL'S LEGAL CULTURE

Relevance of the topic. *The side of the moral issues of research I. Kant today becomes as relevant as a modern society as a whole, and for the Ukrainian nation in particular. In the conditions of destruction of moral norms and values, there are no single criteria for moral socialization, the importance of the existence of moral laws advocates the fore. This emphasizes the relevance of the research of the role of the categorical imperative of Kant in the psyche of a modern person.*

The aim of the article is to determine the role of the categorical imperative of Kant in the human psyche.

Research methods: *general scientific methods of formal logic (analysis, generalization, synthesis, comparison, deduction and science material assessment) were used. Also used structural and functional and axiological methods.*

Research results. *The article examines the essence of the term "categorical imperative". After analyzing all his formulation of the term "categorical imperative" in the context of modern society and the one that most clearly reflects its essence. After all, today, in pursuit of material, people forget that in addition to their maxims there are many others. And more often, realizing its subjective goal in satisfying material needs, a person can betray, deceive and shrink other members of society. It is noted that a modern person should remember that its subjective maxims cannot be general, and its tasks to arrange them and make the closest to the categorical imperative.*

It is concluded that in the categorical imperative of Kant was able to combine external, social and domestic, personal factors in the formation of morality of a particular individual. In addition, his concept explains why people belonging to one moral and ethical system are characterized by their morality. They do not have a different moral, but different maxims. That is, different filling of moral norms and requirements of one moral and ethical system.

Key words: *Maxima, categorical imperative, morality, moral law, moral norms.*